

Část 7 Solidarita a ekvivalence v sociálních systémech

Úvod

Sociální systém¹ nejen v naší společnosti, ale prakticky ve všech evropských vyspělých zemích se ocitá, když ne v krizi, tak rozhodně před nutností jeho zásadní změny (reformy). Od ní, souhrnně řečeno, se očekává, že přispěje k ozdravení veřejných financí a svou strukturální orientací podpoří zdroje a stimuly efektivního ekonomického rozvoje postmoderní společnosti a to tak aniž by byla narušena podstata její sociální soudržnosti. I když nelze s dostatečnou konkrétností a jistotou říci, zda vůbec a jaké budou její efekty, jisté je, že ke změně dojít musí. Další vývoj sociálního systému stávajícím způsobem a cestami není totiž prakticky dost dobře myslitelný a udržitelný a to ani ve střednědobém horizontu. Příčin je celá řada. Lze je souhrnně označit jako riziko blokáce dalšího společenského rozvoje, které souvisí nejen s ohrožením efektivního ekonomického vývoje a možnými negativními dopady na generování zdrojů jeho růstu, ale i s negativními dopady na životní podmínky lidí a zvyšování jejich kvality. Je také pravděpodobné, ba jisté, že zásadnější změny v sociálním systému budou nepopulární, leč nutné. Reforma totiž je neuskutečnitelná bez „conditio sine qua non“ spočívající v proměně postojů a chování lidí. A ty se u občanů odchovaných štědrým sociálním státem nebudou měnit ani snadno ani rychle.

Zásadní změny sociálního systému musí vycházet z toho, co je klíčové pro jejich uspořádání - a tím jsou nesporně i dva základní (a ve své podstatě naprosto se odlišující) principy: ekvivalence a solidarita. Půjde nejen o určitou změnu jejich nazírání, ale i (nebo zejména?) o změnu jejich pozice (váhy) v sociálním systému. To samozřejmě představuje velice náročné zadání pro výzkum. Při zvažování možné míry zastoupení solidarity a ekvivalence v konkrétních sociálně politických opatřeních a nástrojích bude nutno respektovat zejména tyto skutečnosti:

- reformu nelze provádět jen s ohledem na české prostředí a klima, ale i s ohledem na mezinárodní kontext, zejména na EU, tedy prostor, s nímž jsme právě hodnotově v sociálních systémech spřízněni,
- sociální systém je značně heterogenní. Jeho prvky (složky) mají různé poslání a sledují rozličné cílové funkce a proto aplikace principu ekvivalence či solidarity, jejich interpretace a kombinace v nich se musí nutně lišit,
- platí také, že jakkoli je finanční udržitelnost sociálního systému důležitá a svým způsobem determinující, jeho společenská funkce ho posunuje za hranice pouhé ekonomické kalkulace a vede ho k respektu hodnot z hlediska jeho účelu

¹ Pod pojmem sociální systém zde rozumíme sociální sféru tj. tu součást celospolečenského systému, který tvoří referenční rámec pro sociální politiku s jeho vnitřními vazbami a souvislostmi i s vazbami na společenské okolí.

podstatnějších (humanita, soucítění, ohleduplnost, sociální soudržnost a spravedlnost, rovnost apod.),

- samy pojmy ekvivalence resp. zejména solidarity podléhají ideologickým vlivům, v současné době zejména ideologii neoliberalizmu. Také jejich využití či zneužití pro prosazování politických ambicí a cílů není žádnou výjimkou.

V dalším textu této kapitoly se budeme věnovat nejdříve obecným východiskům úvah o roli principu ekvivalence a solidarity v sociálních systémech. K tomu co již bylo řečeno výše považujeme za důležité pro čtenáře ještě znovu zdůraznit, že hovoříme-li o těchto fenoménech máme na mysli spíše posílení či zeslabení jejich vlivu a nikoli absolutizaci některého z nich. Generalizace je často sporná a mnohdy mimo realitu. V našem kontextu a pro soudobou společnost by byla vyloženým nesmyslem. Navazující kapitoly pak pojednávají o jejich možné konkrétní aplikaci v řešení stěžejních sociálních témat.

Obecná východiska

Především, jak již bylo uvedeno, vycházíme z teze, že v sociálních systémech mají svou významnou pozici oba principy, jakkoli každý z nich má oporu v odlišné ideologii a jakkoli od každého z nich se očekávají odlišné důsledky ekonomické i sociální. Naopak jsme toho názoru, že další trajektorie podoby vývoje jakéhokoli a tedy i našeho sociálního systému musí usilovat o jejich optimální kombinaci a spolupráci a tím přispět i k harmonickému rozvoji celé společnosti..

Nejdříve se stručně zastavme u principu **ekvivalence**. Sám pojem ekvivalence znamená rovnocennost, něco co má stejnou platnost nebo hodnotu. V sociální politice je princip ekvivalence často aplikován zejména v pojistných systémech a je zde interpretován spíše jako princip zásluhovosti, či výkonnosti². Předpokládá, že rozdělování důchodů, statků, podmínek atd. jedincům bude rovnocenné (odpovídající) jejich vlastnímu výkonu, pracovní zásluze.³

Lze konstatovat, že princip ekvivalence prochází v současné době určitou renesancí. Jistě to souvisí i se skutečností, že současný moderní svět je silně poznamenán ideou individualizmu. Stále více se spoléhá na schopnosti jedince, jeho výkonnost, soutěživost, na jeho intelekt i sociální kvality (schopnost komunikace, spolupráce, osobní odpovědnost, mravní hodnoty aj.). Myšlenky ideje individualizmu opodstatňuje a posiluje skutečnost, že jedinci jsou skutečně těmi vlastními aktéry společenského vývoje, jim také společnosti poskytují stále více volnosti a předpokladů pro jejich individuální konání a nakonec i životní cíle jsou více naplňovány spíše na individuální než-li na kolektivní úrovni. Také ekonomická teorie individualistickou koncepcí prosazuje. Ideologie neoliberalizmu rovněž klade na prvé místo jedince, hlavně jeho svobodu a to i ekonomickou, právo na majetek a i zodpovědnost pojímá individualisticky. Předpokládá a z jistého hlediska opodstatněně, že princip ekvivalence, již ze své podstaty a povahy a lépe vyhovuje požadavku ekonomického růstu a jeho stimulaci. Proto se otevřeně staví proti

² Viz Krebs V. a kol.: Sociální politika. Praha, ASPI, a.s., 2007.

³ Problém měření zásluhy včetně problematičnosti validity takových měření zde ponecháváme stranou.

veřejně organizované solidaritě a společenskému přerozdělování, resp. přesněji proti jeho „nadměrnému“ rozsahu (vzdor tomu, že ho neumí přesvědčivě kvantitativně určit.).

Ideologii individualismu lze charakterizovat následujícími tezemi :

- a) je žádoucí, aby každý jedinec usilovně a tvrdě pracoval a využíval svých individuálních dispozic k tomu, aby se prosadil na trhu práce a uspěl v konkurenci s ostatními,
- b) jestliže takto tvrdě pracuje, jeho práce je oceněna a je odměněn ekvivalentně vynaloženému úsilí a dispozicím např. důchody, bohatstvím, prestiží..., i mocí,
- c) ti, kdo takto tvrdě pracují jsou skutečně úspěšní a schopni zajistit svou existenci a nezávislost ve společnosti, „stojí na vlastních nohách“ a tudíž nepotřebují z tohoto důvodu žádný sociální transfer,
- d) ekonomické selhání a nesoběstačnost jedince, je způsobena jeho chybou, jeho nedostatečným pracovním úsilím a proto musí nést i důsledky (např. nízký příjem, ztráta majetku, chudoba ...) a sociální transfer směřující k nesoběstačným poskytovaný prostřednictvím státem organizované solidarity je podle neoliberalního konceptu minimální.

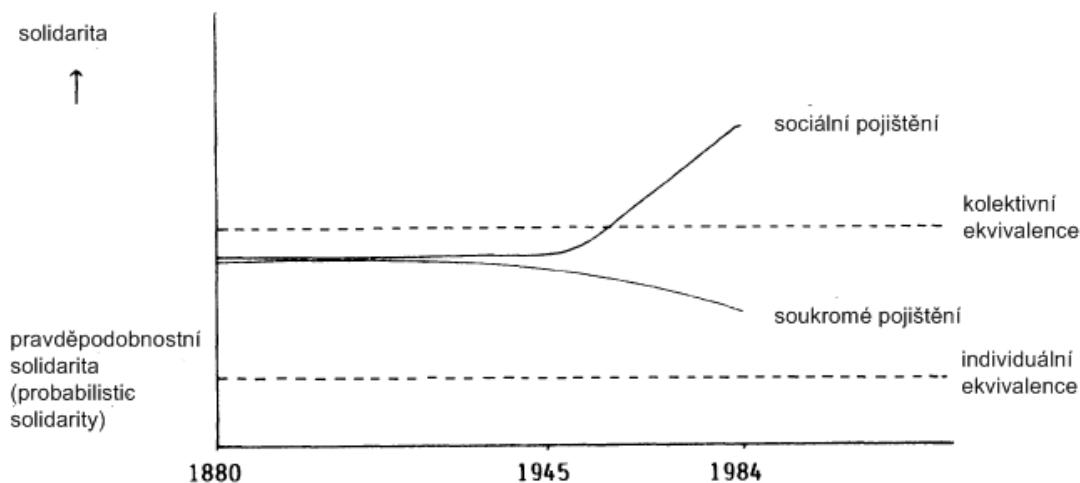
Je zřejmé, že aplikace principu ekvivalence v sociálních systémech této ideologii konvenuje: podporuje motivaci k práci, směřuje k sociální nezávislosti občanů na státu a k jejich soběstačnosti. Svými důsledky vede k menším nárokům na rozsah redistribucí na sociální účely, čímž potenciálně šetří veřejné zdroje zejména v sociálním zabezpečení. To pak následně umožňuje nižší daňovou zátěž, větší míru investování a vyšší růst GNP. Netřeba zdůrazňovat, že tato ideologie včetně širokého uplatňování ekvivalence v sociálních systémech je vstřícná k těm „soběstačným“ (k nadaným, kvalifikovaným, pracovitým apod.) v podstatě k vysokopříjmovým skupinám lidí a je jimi také ochotně přijímána. Pokud jde o ty „nesoběstačné“, kteří nedokáží vyhovět požadavkům ekvivalence a svými příjmy zabezpečit vlastní existenci (nemusí jít nutně o lenochy, a lidí programově parazitující a setrvávající v substandartních podmínkách), tak ti jsou v intencích této ideologie odkázáni na dobročinnost. Ekvivalence má tedy své přednosti i svá úskalí. Pozitivní aspekty principu ekvivalence je ale nutné využít, bez ohledu na to, jaká je jim dáвана ideologická nálepka. Širší uplatnění principu ekvivalence v sociálním systému (např. v reformě důchodového pojištění) nelze přece odmítat jenom proto, že na něm staví neoliberalní teorie. Kritériem musí být to, zda ten či onen princip vede k vytvoření funkčního a dlouhodoběji udržitelného sociálního systému.

Ačkoliv se může zdát, že princip ekvivalence je v protikladu k uspořádání sociálních systémů jejichž nejtypičtějším rysem je naopak redistribuce a princip solidarity, má zde princip ekvivalence poměrně velice široké použití a to zejména v oblasti pojištění. Ekvivalence je např. podmínkou celkové rovnováhy každého systému pojištění a jakási jeho řekněme makroekonomická ekvivalence zabezpečuje jeho fungování a kontinuitu i jeho úspěšnost u klientů z hlediska zhodnocování jimi vložených prostředků. To platí samozřejmě pro soukromá, ale i pro veřejná pojištění (a nic na tom nemění fakt, že případné schodky veřejných pojištění jsou vyrovnávány ze státních rozpočtů), neboť požadavek ekvivalence stojí velice kategoricky a je nezbytné mu dostát. Princip ekvivalence se v pojištění uplatňuje i jako nástroj sloužící k dosahování rovnováhy mezi výší pojistného a očekávaným rizikem (škodou), které jím lze kompenzovat, ať již jde ekvivalenci mezi jednotlivým rizikem a výší jemu adekvátního pojistného (princip individuální ekvivalence) nebo o ekvivalenci mezi stejnorodou skupinou

rizik a pojistným adekvátní skupiny plátců pojištění (princip kolektivní ekvivalence). V tomto případě nás však úvaha nutně zavede i k problematice solidarity, neboť základem každého pojištění je i ochota se spojit, sdružit k řešení společných problémů (tedy jistá solidarita). Pojistné systémy jsou tak názorným příkladem toho, co bylo uvedeno výše o nutnosti kombinace obou principů a toho jak těsně jsou v předivu sociálních systémů oba principy propojeny. Možno říci, že pojistné systémy mají jak v ekvivalenci tak i v solidaritě své ukotvení.

Vývoj šel zpočátku cestou soukromého pojištění. Narůstání rizik spolu s nutností je ošetřit, reakce na rostoucí nároky industriálního vývoje na sektor pojištění a fakt, že analýza jednotlivých rizik se postupně stávala velice obtížná, vedly k tomu, že se postupně uplatňovala aplikace kolektivní ekvivalence tj. aplikovaná na velké skupiny heterogenních rizik (podobná rizika byla sloučena). Tak postupoval i Bismarck, se svým konceptem sociálního pojištění. Sociální i soukromá pojištění si v tomto smyslu byla podobná a byla založená v určité míře i na solidaritě (pravděpodobnostní) Postupem času se obě pojištění začala ve svém hlavním účelu lišit a jejich vývoj jde odlišnými směry. Je to zřejmé z následujícího obrázku:

Vývoj solidarity v sociálním a soukromém pojištění

Zdroj: G. W. de Wit, *The Politics of Rate Discrimination: An International Perspective*

The Journal of Risk and Insurance, Vol. 53, No. 4. (Dec., 1986), s. 644-661.

Mezníkem v tomto vývoji nesporně byly reformy W. Beveridge, jimiž je v pojištění výrazně posílen princip solidarity a prakticky se konstituuje sociální pojištění v podobě v níž je nám známo dnes. Posílení solidarismu bylo úzce spojeno se zavedením pojistného odvozovaného z příjmů (a samozřejmě ze schopností platit), byly zavedeny pevné minimální dávky a pevné

příspěvky pro každého účastníka pojištění. Vázání pojistného na příjmy, zvláště nejsou-li zavedeny žádné horní limity z nichž se pojistné platí, tlačí solidaritu až na hranice její přijatelnosti nejen pro pojištěnce s vyššími příjmy ale i pro společnost jako celek.

Soukromá a sociální pojištění se začínají ubírat odlišnými cestami: Soukromé pojištění jde ve směru posilování principu individuální ekvivalence a má před sebou otevřeny další perspektivy. Pomocí zdokonalených technik a počítačů lze provádět vysoce diferencované popisy a analýzy rizik, což umožňuje i příslušnou diferenciaci pojistného. Lze ho přizpůsobit potřebám poptávky klientů a žádné technické překážky mu prakticky nestojí v cestě. Také zlepšující se životní standart a příjmová pozice určitých skupin obyvatel stimuluje jeho vývoj. V cestě mu však stojí překážky spočívající v příjmovém rozvrstvení společnosti tj. v sociálně ekonomických podmínkách těch nižších resp. nejnižších příjmových skupin obyvatelstva, pro něž nemusí být soukromé pojištění dostupné. Sociální pojištění jde opačným směrem a na příjmu závislé pojistné (které je rozšířeno i mimo sociální zabezpečení - viz zdravotní pojištění) se v důsledku solidarity stává dostupné i pro ty skupiny obyvatel, které systém soukromého pojištění vylučuje. Leč cena tohoto pozitiva je pro společnost poměrně vysoká. Praxe ukázala, že takovéto schéma vede k nežádoucímu vývoji: solidarita je příliš vysoká, vztah mezi pojistným a dávkou je dosti vágní, motivační impuls je nízký, příjmy jsou chronicky menší než-li výdaje, systém je trvale deficitní, deficity rostou a dochází zde k porušení makroekonomické ekvivalence.

Na pořad dne se v současnosti dostává otázka jak by mělo vypadat rozevření nůžek mezi soukromým a sociálním pojištěním a zda by v budoucnu nemělo dojít k jejich určitému sevření a zda princip ekvivalence nemá být posílen i v sociálním pojištění. Vede nás k tomu tato úvaha: společenské podmínky (rozvojové faktory, klima sociální i politické) se oproti minulosti (a zejména oproti období po II. světové válce, kdy solidarismus v sociálním jistění občanů zaznamenal největší expanzi a takto v něm trvale zde zakořenil) proměnily⁴. V důsledku toho s posilováním solidarismu bude zřejmě nutné ve větší míře spojovat jiné prvky sociálního systému dnes velice těsně spjaté s prosperitou společnosti (např. vzdělávací sektor) než důchodové a zřejmě i zdravotní pojištění. Mimo to je třeba zvážit i fakt, že stávající způsob konstrukce pojistného resp. jeho promítnutí do nákladů má z hlediska koloběhu kapitálu ten dopad, že pojistné de facto zaplatí spotřebitel v cenách výrobků a nikoli pojištěnec či jeho firma. To vše spolu se skutečností, že řešení deficitu systému se doposud - a nutno říci, že bezúspěšně - spojovalo pouze s jeho příjmovou stránkou, vede k úvaze, že ekvivalenci je třeba posílit a že určité sevření nůžek mezi soukromým a sociálním pojištěním ve směru podpory soukromého a tedy i ve směru posílení ekvivalence by bylo žádoucí a bude také asi i nutné. Posílení principu ekvivalence na úkor solidarity však musí ve společnosti vyloučit riziko, že jisté skupiny obyvatel zůstanou bez sociální ochrany státu. K té se stát mimo jiné zavazuje nejen svými, ale i nadnárodními právními normami. Možno říci, že toto je etický požadavek, který je testem každé civilizované společnosti, který však v sobě nese mnohé sociální tenze a zejména nutnost vypořádat se s řadou falešných sociálních předsudků. (O těchto problémech pojednáme později). Vraťme se však ještě k principu ekvivalence.

⁴ Dnešní systém sociálního pojištění má své kořeny v poměrně daleké minulosti, v době průmyslové revoluce a neodráží ani současné podmínky růstu produktivity (pracovní síla nemusí být nutně tím přímým a hlavním dynamizujícím faktorem výrobního procesu) ani sociální pozici plátců pojištění.

Aplikaci principu ekvivalence lze v sociálních systémech hledat i mimo sektor pojištění. V určité modifikaci (ve smyslu poměrnosti, přiměřenosti) lze o něm třeba mluvit i při poskytování některých sociálních dávek, u nichž se požaduje aby byly ekvivalentní (přiměřené) např. vlastnímu úsilí vynakládanému k překonání chudoby nebo hledání pracovního místa. Podobně je to i u některých dávek státní sociální podpory, u nichž se požaduje aby byly ekvivalentní příjmové situaci rodiny. Ekvivalence tedy není sociálnímu systému zdaleka cizí a není mu ani tak vzdálena jak se mnohdy jeví, zvláště v zaujetí myšlenek státního intervencionismu a expandujícího rozsahu sociálního státu.

Jaké jsou přednosti a rizika ekvivalence v sociálních systémech? Především řekněme, že jakási současná glorifikace sociální soběstačnosti, kterou v sobě ideologie individualismu i její nosný princip - princip ekvivalence zahrnuje, může být podle našeho mínění pro sociální systém resp. pro některé jeho složky přínosná. Týká se to především současného našeho systému důchodového pojištění, který je monolitní, nadměru solidární a kromě doplňkových systémů nabízí pojištěncům jen omezenou možnost ekvivalence vloženého pojistného. Současný základní systém důchodového pojištění platbami pojistného zvyšuje prostřednictvím rostoucí ceny práce výrobní náklady, zhoršuje konkurenceschopnost českých výrobců a protože je v něm nedostatečně aplikován princip ekvivalence (reakce dávek na zaplacené pojistné je nízká - zejména pro střední a vyšší příjmové skupiny) působí demotivačně i na ekonomicky aktivní obyvatele. Do budoucna připravovaná reforma má posílit požadavek ekvivalence v důchodovém systému. Ze základního systému by měly být poskytovány pouze státem garantované penze a to v omezenější výši než-li je tomu dosud. Tuto míru snížení poskytovaných důchodů je třeba citlivě zvažovat. Neměla by být stanovena neobezřetně a příliš vysoko, aby se systém nestal pro pojištěnce s vyššími a vysokými příjmy nepřitažlivým natolik, že by jej opouštěli.⁵ Rovněž nastavením (změnami) jeho parametrů by zde mělo dojít k omezení solidarity a k posílení ekvivalence. V dalších předpokládaných prvcích reformovaného důchodového systému (zejména druhý ale i třetí pilíř) se předpokládá jednak posílení váhy principu ekvivalence případně jeho úplná dominance (třetí pilíř) a oslabení solidarity v souladu s tezí, že ti, jejichž příspěvky do systému během jejich produktivního života byly vyšší by pobírali také vyšší a tomu odpovídající důchody.

Posílení váhy ekvivalence v důchodovém systému diktují v podstatě dva spolu související problémy: za prvé jsou to nároky na ekonomické zdroje kladené požadavkem trvalé udržitelnosti dalšího rozvoje (sustainable development). V sociálním kontextu se to pak týká zejména masivnější podpory vzdělávacího sektoru, kde by měl být sociální transfer posílen a za druhé jsou to problémy do nichž se dostává současný průběžně financovaný systém, opřený o mezigenerační solidaritu. Reakce současného důchodového pojištění na tyto skutečnosti pak logicky spočívá v dalším posunu odpovědnosti za vlastní sociální potřeby na jedince. Rovněž posílení ekvivalence v některých již výše naznačených prvcích sociálního systému by mohlo dlouhodobě přivodit stabilizaci či pokles redistribuce na systém sociálního zabezpečení jako celek a omezit zde přílišnou „rozdavačnost“ státu. Souhrnně tedy lze od většího důrazu na princip ekvivalence v sociálním zabezpečení očekávat úsporu veřejných financí⁶ (a možnost jejich využití v ostatních prvcích sociálního systému) a kromě toho i to, co

⁵ Penze by zde získávali především ti nejvíce potřební, kteří se z objektivních důvodů (např. nízké výděly v důsledku nemoci či nezaměstnanosti) nemohli zabezpečit vlastními silami, ať již formou např. soukromého pojištění nebo úspor.

⁶ Úspory ve veřejných financích je samozřejmě nutno hledat i mimo sociální systém. K plýtvání zde dochází i proto, že chybí důsledný audit výdajů státního rozpočtu. Spousta věcí je z něj financována neúčelově a bez

není z hlediska dlouhodobého vůbec zanedbatelná záležitost – totiž určitý impuls pro změnu sociálního chování občanů. Bez změny postojů obyvatelstva budou reformní kroky víceméně jen dílčí a tedy ne zcela úspěšné.

Tato stručně načrtnutá pozitiva spjatá s posilováním ekvivalence mají - samozřejmě jako vše - také svá úskalí a ne bezvýznamná rizika. Především princip ekvivalence je tvrdý vůči těm, které jsme výše nazvali jako „nesoběstačné“. V každé společnosti vždy existují a budou existovat lidé, kteří nejsou sto zajistit svoji existenci v intencích principu ekvivalence, jehož aplikace staví před mnohé vysoké finanční bariery. Soukromé pojištění si vzhledem ke svým příjmům nemohou často dovolit právě ti, kteří jsou na něj nejvíce odkázáni a kteří ho často nejvíce potřebují. Část občanů je proto v jisté míře odkázána i na pomoc druhých lidí, na jejich toleranci, soucítění, na solidaritu - a nelze je z řady důvodů jednoduše odkázat na charitu jak si představuje neoliberalní doktrína (např. již proto, že charitativní činnost by potřeby těchto lidí nepokryla, ale především vzhledem k respektování idejí humanismu, nadnárodním závazkům, platné legislativě, možnému, ba pravděpodobnému růstu sociálního napětí a neklidu ve společnosti atd.). Zamysleme se proto nyní nad otázkami fungování sociálních systémů z hlediska principu solidarity.

Solidarita (soudržnost, vzájemná podpora, sounáležitost) je nezbytným prvkem uspořádání každého sociálního systému. „Představuje neodmyslitelný myšlenkový atribut sociální politiky a tak jak je v moderní době chápána tj. nejen jako vzájemné porozumění a pomoc, ale i jako vzájemná odpovědnost, je považována za významnou hybnou sílu, nejen materiálního ale i mravního a duchovního vývoje lidstva a za předpoklad pokroku.“⁷ Je výrazem toho, že člověk je závislý na soužití ve společnosti, kterou také sám utváří a která mu také poskytuje určitý prospěch. Je výrazem lidského porozumění a také odpovědnosti za sebe i za druhé. Je výrazem toho, že na světě nejsme sami pro sebe, ale i pro druhé. V demokratických státech je založena na svobodné vůli lidí a jejich ochotě podřídit se zájmům širšího společenství. Ta je v demokratických zemích manifestována mechanismy zastupitelské demokracie.⁸

Toto je zpravidla všeobecně přijímané vymezení solidarity, charakterizující její podstatu. Na ní se ani pro budoucnost v sociálních systémech prakticky nic nezmění: tzn. měla by zůstat v naší zemi (stejně jako v celé EU) hodnotou, která může pomoci zajistit lidsky důstojné podmínky života všem občanům, přispět k prevenci sociálního napětí a konfliktů a podpořit sociální soudržnost společnosti. Pro budoucnost k tomu třeba zdůraznit, že nemůže mít takový rozsah a podobu, aby podlamovala ducha soběstačnosti a ekonomickou efektivnost a prosperitu.

Solidarita, jak známo, není zdaleka termín jednoznačný. Může mít různé formy, způsoby realizace, různou míru, různé projevy a důsledky atd. Např. z hlediska vertikálního pohledu se hovoří o solidaritě mezinárodní (viz některé aktivity nadnárodních organizací jako je třeba WHO, ILO, Světová banka) o solidaritě celospolečenské, která je organizovaná a naplňovaná

výběrových řízení. Také různé dotace mají nepřipustnou dynamiku a náš průmysl i jiné hospodářské instituce si zvykly na to, že ze státní pokladny získávají miliardy navíc, aniž by po nich někdo chtěl lepší výsledky či úspory. Tyto problémy, jakož i jiné praktiky (tunelování, úniky daní) rovněž naléhavě vyžadují řešení, ale tomuto problému se zde nevěnujeme.

⁷ Krebs, V. a kol. Sociální politika. Praha: ASPI, a.s. 2014 str. 33-34

⁸ Podrobněji k tomu viz: Krebs, V. a kol. Sociální politika. Praha ASPI, a.s., 2015

státem, o solidaritě organizované a naplňované v rámci užších sociálních skupin (solidarita obcí, firem, spolků, církví, charit) a o solidaritě jednotlivců, rodin, domácností. Z horizontálního hlediska se nejčastěji hovoří o solidaritě mezigenerační, o solidaritě zdravých s nemocnými a zaměstnaných s nezaměstnanými atd. Také, (zvláště pokud jde o financování zdravotní péče) se hovoří o solidaritě náhodné a subvencované, jejichž rozdílnost spočívá v definici pravidel pro stanovování pojistného, které pojištěnci odvádí do společného finančního fondu.⁹ Již z tohoto hrubého výčtu plyne, že solidarita znamená mnoho věcí a že proto vyžaduje hlubokou analýzu a zkoumání jejích rozličných motivů, souvislostí i důsledků, které se samozřejmě u různých prvků sociálního systému liší. Jen tímto postupem ale lze dojít k funkčnosti a zároveň i k finanční udržitelnosti celého sociálního systému v dlouhodobější perspektivě. Bez takové analýzy zde existuje riziko, že úvahy o solidaritě sklouznou k neúčelné generalizaci směřující např. k tomu, že bude posílena tendence vnímat solidaritu jako veskrze pozitivní myšlenkový koncept, mající automaticky jen kladná předznamenání a nebo naopak, že bude zavrhována jako koncept plodící závislost, nesoběstačnost, demotivaci a nízkou efektivitu ekonomického systému. Pravda je ovšem taková, že solidarita může být jak žádoucí, pozitivní, aktivující a podporovat prosperitu i sociální harmonii, tak stejně i nežádoucí, demotivační a podporující parazitizmus a sociální erozi se zpomalujícími důsledky pro ekonomický vývoj. Jde o to rozpoznat tyto efekty v konkrétních sociálně politických opatřeních a učinit mezi nimi vědomou volbu.

Mluvíme-li o specifičnosti fenoménu solidarity nelze opomenout rozdíly mezi solidaritou spontánní, dobrovolnou (některými autory je také označována jako skutečná) a solidaritou vynucenou, nedobrovolnou, reálnou. Tomuto tématu je třeba věnovat více pozornosti, neboť se zdá, že pro budoucnost i zde jsou spatřována určitá východiska k řešení sociálních problémů.

Dobrovolná solidarita je oceňována všemi neboť je přirozené, že se člověk některých svých profitů sám o sobě vzdá ve prospěch někoho jiného, ať už motivem jsou pokrevní vazby, náklonnost, milosrdenství, soucit či prostý fakt, že okolí od něj takový počin očekává. Některými je dokonce považována za jediné přijatelnou. Vystihuje to tato citace: „Solidarita je buď spontánní nebo neexistuje vůbec. Nadekretovat ji, znamená zničit ji. Zákon samozřejmě může přinutit člověka, aby se zdržel nepoctivého jednání. Vniveč přijde jeho snaha nutit ho být solidární“.¹⁰ Samozřejmě, že dobrovolná solidarita (podporována také liberálním smýšlením) je pro sociální systémy velice významná mimo jiné i proto, že nevytváří tak silný tlak na redistribuce. Má zřejmě i vyšší morální hodnotu než-li ta vynucená. Je také základem všech dobročinných a charitativních aktivit. Jejím problémem ale je, že jen s její pomocí nelze v současné době zajistit ani fungování systému sociálního zabezpečení natož fungování sociálního systému jako celku.

⁹ Náhodná solidarita se uplatňuje mezi účastníky soukromého pojištění, kdy jimi placené pojistné odráží pravděpodobnost vzniku pojistné události, hodnotu předmětu pojištění a z ní odvozené očekávané odškodnění bez ohledu na sociální a ekonomické postavení klienta. Pro subvencovanou solidaritu platí, že výše pojistného je vázána na schopnost ho platit a že jeho výše nesmí být pojišťovnou diferencována podle rizika, které pro ni klient představuje.

¹⁰ Bastiat, F. Justice et fraternité. *Journal des économistes*, No 6/1848, český překlad Spravedlnost a bratrství. dostupný na <<http://sumavak.bloguje.cz/537988-spravedlnost-a-bratrstvi.php?global>>, [cit. 10.9.2007]

Pokud jde o nedobrovolnou vynucenou solidaritu, máme jí na mysli především tu, která je vynucena státem především daněmi a v určité míře i povinnými veřejnými pojištěními, neboť tato jsou garantována státem a z této garance plyne státu povinnost zaručit i solventnost příslušných pojistných fondů. Po druhé světové válce - a to platí doposud - se na rozvoji sociálních systémů v naší zemi (ale i jinde v Evropě) výrazně podílí právě tato celospolečenská solidarita organizovaná státem, ať již pomocí daní či pojištění. Rozvíjí se a sílí sociální stát a jeho vyrovnávací politika. Rozsáhlé sociální jištění obyvatelstva státem vyžaduje i vysokou míru přerozdělování. Při jejím stanovení, ale musí mít stát na paměti jistou protikladnost mezi výkonností a rovností a dbát o to, aby vysoká míra redistribucí neměla brzdný účinek na ekonomiku a aby nevedla i útlumu aktivity jedinců a jejich odpovědnosti za vlastní životní podmínky. Je notoricky známo, že vynucené redistribuce nejsou nežádoucí nebo nepřijatelné, ale překročí-li určitou mez stávají se neprozřetelnými aktuálně i v perspektivě. Skutečný vývoj posledních let ukazuje, že toto riziko „neprozřetelné míry redistribuce“ se stalo v ČR velice aktuální.

Určitý obrázek o naléhavosti tohoto problému mohou naznačit fakta o stavu veřejných financí: vládní deficit je vysoký (v r. 2006 3,7% HDP, pro rok 2007 4,0% HDP) a ČR neplní maastrichtská kritéria (3,0% HDP). Reálným rizikem se stává ztráta kredibility ČR i sankcí ze strany EU. Na tomto stavu se výrazně podílí právě mandatorní výdaje (tj. v podstatě výdaje na sociální zabezpečení a na zdravotnictví) jimž je stát povinen dostát. Bez reformy v této oblasti – tedy i beze změny stávající pozice míry solidarity a ekvivalence v sociálním zabezpečení a ve zdravotním systému - nelze prakticky dále postupovat, protože v roce 2009 by již mandatorní výdaje byly vyšší než příjmy celého státního rozpočtu a v r. 2013 by již veškeré výdaje státního rozpočtu tvořily právě tyto mandatorní výdaje. Takový vývoj je nemyslitelný, neboť stát musí zabezpečit i další své funkce např. v oblasti rozvoje vzdělání, vědy a výzkumu, investic, justice atd. atd.

Hledání „optimální“ míry přerozdělování resp. státem vynucené solidarity v sociálních systémech není dnes nové a jeho svědky jsme nejméně již od počátku 80. let minulého století. Od té doby se postupně a stále zřetelněji růst nákladů na zdravotní péči, penzijní zajištění stárnoucí populace, růst nezaměstnanosti, ale např. i potřeba zdokonalovat vzdělávací systémy aj. dostávaly do konfliktu se schopností takovéto rozsáhlé sociální problémy řešit a cestou této solidarity financovat. Zdá se také, že posuny, k nimž došlo v duchu konceptu tzv. post-welfare state a které z pohledu optimalizace míry solidarity byly učiněny správným směrem (důraz na posílení mentality nezávislosti a odpovědnosti, dobrovolného solidarismu, principu subsidiarity, diferenciaci a testování dávek apod. a které byly také zamýšleny sociální reformou ČR v počátku 90. let) nebyly - v konečném efektu a z dnešního pohledu - dostatečné. S tím se nelze smířit a na posunech k omezování státem vynucované solidarity v některých prvcích sociálního systému bude nutno trvat. Prostor pro to nabízí jak rozsah celospolečenské solidarity, tak i fakt, že vnímání solidarity není omezeno jenom na ni. Na podporu toho lze uvést např. dvě následující skutečnosti:

Především pokud jde o **rozsah celospolečenské solidarity** je záběr státem vynucené solidarity příliš široký. Tato solidarita je jistě zcela na místě tam, kdy jejím prostřednictvím se člověku nouzí a bez prostředků dostává pomoc. Je žádoucí a mravné, aby tíhu takového břemene pomohl jedinci překonávat a nést stát (jeho spoluobčané). Je ovšem otázkou zda tatáž solidarita má sloužit i k tomu, aby zvyšovala příjmy čtených občanů, (např. i středních a

vyšších příjmových vrstev) prostřednictvím různých dávek. Dostane-li např. člověk v nouzi podporu k důstojnému žití ve společnosti je to něco jiného, než-li dostane-li podporu od státu člověk, jemuž tato šetří jeho výdaje (a de facto zvyšuje příjmy), které by byl schopen (a mnohdy velice snadno) zaplatit i ze své kapsy. V tomto druhém případě se celospolečenská solidarita jeví jako nadbytečná a tento finanční transfer má rozhodně dosti daleko k přerozdělování od bohatých k chudým, o němž nikdo nepochybuje, že je opodstatněné a správné. Je třeba vidět, že problémy tohoto druhu mají své kořeny v expanzi solidarismu spojené s fungováním silných sociálních států po II. světové válce a že byly spojeny s určitou historickou situací a podmínkami a úkoly své doby. Ty jsou však v současnosti jiné a a politika solidarity je musí reflektovat.

Další příklad nadměrného rozsahu státem vynucované solidarity lze nalézt v systému zdravotního pojištění sloužícího k financování zdravotní péče. O nutnosti významných změn zde téměř nikdo nepochybuje ani o tom, že budou muset akceptovat snížení váhy solidarity a posílení ekvivalence. Rovněž je zřejmé, že liší se představy o dlouhodobější stabilizaci systému a vycházející z vyhraněných těchto či oněch ideologických východisek (liberální, egalitářské, utilitární) v přístupu ke zdravotní péči nemohou mít naději na úspěch. Východisko je zřejmě v akceptování určitého souboru objektivně uznávaných požadavků na systém zdravotní péče.¹¹ V podstatě lze vyjádřit třemi axiomy:

- a) zdravotní péči může stát garantovat pouze ve společensky přijatelné míře.¹²
- b) princip solidarity zdravých s nemocnými musí být částečně omezen a nahrazen principem ekvivalence.
- c) čerpání zdravotní péče ze solidárního fondu zdravotního pojištění musí podporovat odpovědné chování jedince ke svému zdraví.

Situace, kdy ze solidárního fondu všeobecného zdravotního pojištění je financována prakticky veškerá zdravotní péče je dlouhodobě neudržitelný. Bude to vyžadovat složitá jednání a shodu řady subjektů na obsahu i rozsahu garantované péče, dále přesněji vymezit na co má člověk ze své pojistky nárok, zavést např. určitou formu smlouvy mezi klientem a jeho pojišťovnou. Řešit je nutné pojistné u těch osob, které riskují zdravím a životem při extrémních sportech nebo vědomě poškozují své zdraví (alkohol, kouření, drogy) např. tím, že zdravotní pojišťovny by zohledňovaly chování pacientů k vlastnímu zdraví a v tomto smyslu se alespoň zčásti se chovaly jako komerční pojišťovny.

Konečně je nutné zmínit velice významný fakt nadměrné solidarity v systému základního důchodového pojištění, o němž jsme se již hovořili v souvislosti s principem ekvivalence. Zde jen zdůrazníme, že systém důchodového pojištění je oblastí, která evidentně požadavku posílení principu ekvivalence nejlépe vyhovuje: zaplacené pojistné nejenže zakládá nárok na jemu odpovídající dávku, ale současně je oblastí, která je v celém sociálním zabezpečení nejúžejší spojena s integrací (i s reintegrací) osob do sféry práce a která zároveň skýtá největší

¹¹ Ten se postupem vývoje utvářel, tak jak se projevovaly přednosti a nedostatky modelů zdravotní péče, založené na zmíněných vyhraněných ideologických východiscích a to především v evropském regionu a odrážejí i situaci našeho zdravotnictví po r. 1989

¹² Ta by měla být výsledkem společenského konsenzu. Lze ji vymezit jednak ochotou občanů přispívat do fondu veřejného zdravotního pojištění cestou solidarity a jednak jejich ochotou přijmout určitou úroveň zdravotnických služeb (determinovanou touto solidaritou) Představy lidí o této úrovni péče se samozřejmě liší, čímž se otevírá prostor pro soukromé zdravotní pojištění.

prostor pro částečnou náhradu principu solidarity principem ekvivalence¹³. To by mohlo perspektivně uvolnit celospolečenské zdroje např. k financování rozvoje vzdělávacího sektoru, který mimo jiné je nejvíce způsobilý k tomu, aby napomáhal vyrovnávat - a nikoli jen finančně kompenzovat - omezené životní šance. Proto v důchodovém pojištění nelze postupovat jen cestou jakýchsi „kosmetických úprav“ stávajícího základního systému, které se doposud v systému realizovaly, ale pokročit dále, restrukturalizovat jej a posílit v něm váhu ekvivalence.

Dále bude třeba pozměnit **vnímání celospolečenské solidarity**. Doposud v něm převažuje aspekt pomoci a porozumění a jsou zdůrazňována spíše ta pozitiva, ta očekávání. Solidarita však současně znamená i odpovědnost, která může být spojena i s negativními důsledky. To je třeba mít na mysli právě pokud jde o solidaritu vynucovanou státem. Ta není jenom záležitostí těch, kdo ze solidárních fondů čerpají, ale i těch, kdo jsou povinni do nich přispívat. Neuvědomit si to znamená ztratit vědomí o „ceně“ solidarity. Dnes se více hovoří o přednostech solidarismu, méně o tom, že se může dostat do konfliktu s jinými legitimními zájmy. Solidarita nesporně má etickou i materiální hodnotu pro ty, kteří z ní získávají (dávky, podpory atd.) Je ale etickou hodnotou i pro ty, jejichž zasloužené příjmy jsou kráceny a jejichž svoboda je omezována? Zřejmě nikoliv. Objevuje se tu nejen problém úhrad daní a pojistného bez destimulačních důsledků, případně i neochota je platit, ale i problém svoboda versus přílišná regulace. Z tohoto pohledu jakýsi „etický atest“ získává tato celospolečenská solidarita tehdy, je-li přiměřená z hlediska potřeb rozvoje ekonomiky, přiměřená těm, co z ní profitují i těm co na ni přispívají. Platby na solidární účely musí být „rozumné“, tj. rozumné co do jejich efektu a využití i co do zátěže plátců. Opačný stav podporuje daňové úniky, pojistné podvody, šedou ekonomiku atd.. Současná platná ujednání v daňové oblasti i ve veřejném pojištění (sociálním i zdravotním) - a zvláště pak z hlediska perspektivy - naznačují, že vynucovaná solidarita je mnohdy neúčelná a má nepříznivé dopady nejen do veřejných financí, ale i na morálku a sociální chování lidí, mimo jiné i tím, že zužuje prostor pro rozvoj solidarity dobrovolné. A je to nakonec signál pro změnu pravidel jejího nastavení.

Jisté je, že dosavadní změny v sociálním systému nebyly natolik významné aby nastolily trend směřující k přijatelné míře celospolečenské solidarity. Jisté je to proto, že takový úkol je nesnadný, je to i proto, že redistribuce jsou vždy politickým rozhodnutím státu v němž se střetávají nejen myšlenky ale i (nebo zejména?) zájmy různých skupin a lobby. Je to i proto, že jsme stále ovlivněni naší socialistickou minulostí a že myšlenka rovnosti je v naší zemi hluboce zakořeněna. Je to ale i proto, že společenský vývoj s sebou nese zásadní změny nejen pokud jde o nové technologie a jejich aplikaci ve výrobě, ale i v sociálních vztazích a struktuře, v životním stylu, na trhu práce, ve vzdělávání atd., jejichž dosah si plně neuvědomujeme nebo nechceme uvědomit, protože se nás až tak bezprostředně a aktuálně netýkají. Tyto změny ve svém celku předpokládají i revizi fungování současného sociálního státu a mění nutně i názory na celospolečenskou redistribuci. Zastavme se proto nyní u některých z otázek souvisejících se solidaritou a ekvivalencí v důsledku měnících se podmínek společenského rozvoje.

Především bychom měli říci, že rozvoj společnosti (a nejen naší) se nachází v situaci určité disharmonie mezi ekonomickou a sociální oblastí. Předěl mezi nimi má daleko ke chtěné harmonii mezi ekonomickou efektivitou a sociální ohleduplností, (která stála již u zrodu rozvoje a welfare state i sociálního tržního hospodářství

v západoevropských zemích po II. světové válce). Každá z těchto oblastí, vzdor úsilí a jejich sblížení, funguje podle své logiky: doménou ekonomiky je efektivnost a výkonnost, doménou sociální sféry je (při určitém zjednodušení) do značné míry pasivní sociální stát postavený především na vynucené solidaritě státu. Obě tyto oblasti fungují tak, že se do značné míry navzájem destruuji. Jaké východisko z tohoto bludného kruhu může být? Buď stále vyšší ekonomická výkonnost, živící rostoucí a nikdy nekončící potřeby solidarismu tak jak je akceptovala industriální společnost předchozího století a nebo snaha o optimalizaci míry solidarismu, spojená s přehodnocováním její míry, poslání, účelu, efektů atd., spojená s posilováním principu ekvivalence a také i s upřednostňováním jiných životních hodnot, které by lépe vyhovovaly požadavkům moderní postindustriální společnosti. Nelze pominout, že názory na chod světa se soustavně vyvíjejí a procházejí procesem neustálého přehodnocování. Hodnoty, které jsou pro určitou společnost v dané době dominantní, souvisí vždy s prožitou historií, dosaženým stupněm společenského rozvoje, s úkoly a posláními dané vývojové etapy, s dalšími perspektivami rozvoje apod. Nejsou tedy v absolutním slova smyslu jednou provždy definitivní, což samozřejmě platí i pro český sociální systém. Jsme toho názoru, že změny v hierarchii hodnot, jiné podmínky společenského rozvoje, jeho poslání a cíle se musí odrážet i ve stanoviscích k solidaritě a ekvivalenci v sociálních systémech. Doposud však tomu tak není. V souvislosti s tím v dalším textu uvádíme zamyšlení nad některými z těchto problémů, které mohou být pro vnímání solidarity a ekvivalence z hlediska perspektivy inspirativní.¹⁴

1) Zdá se, že celospolečenská solidarita, (tak jak je dnes převážně vnímána) zažívá určitý otřes, který je spojován s existencí sociálního státu a jeho krizí, resp. především s krizí systému sociálního zabezpečení. Zdůrazňuje se, že sociální stát tím, že se orientuje na garanci blahobytu (tj. minimálního společensky přijatelného životního standardu) svým občanům a že jeho programem je soustavné a prakticky nikdy nekončící zbavování lidí rizik a „nedostatku“ (často spíše kvázi nedostatku) se de facto orientuje na velmi pohyblivý cíl. Tento cíl je ze své podstaty historicky determinován, v čase se vyvíjí a tím nutně stupňuje nároky na solidaritu. V tomto slova smyslu pak solidarita ze své podstaty nemá limit. V čase má tendenci růst, protože sociální problémy, které má řešit zůstávají (např. dostupná zdravotní péče, podpora nezaměstnaných a chudých) vzdor tomu, že mají jinou kvalitu než v dřívějších letech a že vyžadují stále více finančních zdrojů. Pravdou ovšem je, že sociální problémy nejenže zůstávají, ale jejich četnost navíc není konstantní. Naopak stále přibývají nové a mnohdy náročnější problémy (např. v důsledku rozpadu rodin, migrace, sociálního vyloučení) a břímě, které má stát řešit cestou solidarity se soustavně zvyšuje. Z toho také plyne, že stát by měl redefinovat problémy, které bude cestou solidarity řešit a které nikoli

Kromě toho je třeba vzít v úvahu očekávané trendy na trhu práce, který se stále více orientuje na nabídku pracovních míst vyžadujících vysokou kvalifikaci a flexibilitu. Nabídka jednoduché práce ve vyspělých státech a tedy v ČR klesá a bude postupně dále klesat, neboť ji bude vytlačovat komputelizace a automatizace a to, co je označováno jako „outsourcing“, tj. stěhování práce za levnější pracovní silou. Investicemi do vzdělání a kvalifikace je nutno zabránit tomu, aby se formovala početná skupina lidí, která bude z titulu neodpovídajících kvalifikačních dispozic vylučována z trhu práce a tomu, aby nedocházelo k sociálnímu

¹⁴ Pokud solidaritu nespécifikujeme máme na mysli solidaritu vynucovanou státem platbami daní a obligatorním pojistným

rozštěpení společnosti v důsledku nezaměstnanosti. Je vůbec - jen na základě zde zmíněných skutečností - pro budoucí vývoj reálné, aby stávající zaměření (podoba) celospolečenské solidarity a její vysoká míra, byly z ekonomického i společenského hlediska udržitelné a to i za předpokladu vyrovnaných a příznivých parametrů ekonomického vývoje? A bude vysoká míra redistribuce ochotně a bez problémů akceptována i těmi, kdo do solidárních fondů přispívají? A konečně lze zajistit v zasetí stávajících schémat rozdělování celospolečenských (solidárních) zdrojů masivnější rozvoj celé vzdělávací oblasti ? Na tomto místě nechceme na tyto otázky dávat nějakou doloženou výpověď a ani to zde není naším úkolem. Nicméně můžeme upozornit na určité signály, které naznačují, že udržení stávající solidarity (její míry i podoby) je z hlediska dalšího vývoje české společnosti nepřijatelné. Jde zejména o tato fakta:

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

- Pokud jde o dynamiku ekonomického vývoje, historický exkurs nepotvrzuje dlouhodobě vysoká a vyrovnaná tempa růstu a bylo by pravděpodobně velkou chybou počítat s vysokými tempy ekonomického vývoje jako s trvalou konstantou. Spíše je pravděpodobné, že z hlediska temp ekonomického vývoje přijdou po létech tučných i léta hubená spojená s omezenými možnostmi financování sociálních výdajů cestou celospolečenské solidarity.
- Pokud jde o druhou otázku, ukazuje se již dnes, že současná společenská smlouva, (tj. mechanismus, který zajišťuje vztahy mezi jedincem a státem) má určité trhliny, (viz. projevy nespokojenosti vůči podpoře menšin, vůči podpoře lidí programově žijících z podpor, ale i nespokojenost s tzv. "neplacenou zdravotní péčí"). Ty se budou zesilováním tendence k individualismu dále kumulovat a nakonec pod politickým tlakem povedou k tomu, že jednak váha solidarity a ekvivalence dozná v sociálních systémech změnu a že jednak změnu dozná i současná podoba a orientace solidarismu (např. omezování nouzového vyživování vyloučených a posilování jejich integrace do společnosti (na trhu práce, do procesu vzdělávání atd.)
- A pokud jde o vzdělávací oblast je všeobecně známo, že v ní je váha celospolečenských zdrojů vysoká, že je finančně dlouhodobě poddimezována a že její modernizace vyžaduje investovat další zdroje: um, energii, čas i finance, které i když budou doplněny privátními zdroji, budou převážně tvořit solidární fondy, resp. měly by je tvořit. Mluví pro to fakt, že lidský kapitál je pro společnost to nejcennější co má. A jsou to zejména investice do vzdělání, které nás přiblíží nejvyspělejším zemím světa. Mimo to vzdělávací systém plní ve společnosti také roli prevence sociálních problémů. Ze všech těchto důvodů by proto stát měl být prozíravý, pozměnit stávající schémata přerozdělování celospolečenských zdrojů ve prospěch sektoru vzdělávání a své finanční zdroje ve větší míře směřovat sem. Bez vůle investovat do vzdělání zdroje je modernizace tohoto sektoru prakticky nemožná.

2.) Nerovnosti, které v dnešní společnosti existují se diametrálně liší od těch, které zde existovaly po většinu minulého století a které vedly k široké aplikaci solidarity (vynucené státem) v systémech sociálního zabezpečení. Ukazuje se, že sociální stát právě prostřednictvím solidarity již „..přispěl k podstatné redukci nerovností“,¹⁵ že tyto mají jinou kvalitu. Snaha zachovat si v minulosti nabyté vymoženosti a současně řešit nově se objevující problémy a úkoly postindustriální společnosti (např. nezaměstnanost, sociální vyloučení) a navíc v situaci deficitu veřejných financí, vyjde zřejmě naprázdno. Proto se také právem pochybuje o vyrovnávací politice a jejích perspektivách převážně jen tradičními postupy sociálního státu (tlak na dávky a podpory). Procesy společenské diferenciacce budou samozřejmě ve společnosti přítomny a mohou vyústit do situace, kdy mezi občany vzniknou nepřijatelné rozdíly a bariery, plynoucí z jejich postavení a přístupu ke zdrojům : (např. zaměstnaní versus nezaměstnaní, majetní versus nemajetní, zaměstnaní v odvětvích s vysokými versus s nízkými mzdami, kvalifikovaní versus

¹⁵ Baroš J. K příčinám krize sociálního státu podle Pierra Rosanvallon. www.globalpolitics.cz

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

nekvalifikovaní, většinová populace versus minority atd. atd.). Tyto diference ostatně již v současnosti jsou v jisté míře realitou a vytváří napětí mezi různými kategoriemi občanů, směřují k polarizaci společnosti a narušují její sociální soudržnost. Ze strany státu je proto nutná - a to i cestou redistribuce veřejných zdrojů - *preventivní eliminace* nepřijatelných nerovností a podpora sociální soudržnosti. Stěžejním se musí stát začleňování lidí na trhu práce a nechápat exkluzi jako nějakou specifickou formu „pracovního poměru“. Nejdůležitější roli v tom bude hrát vzdělávací systém a distribuce vzdělávacích příležitostí ve společnosti. Tzv. vyrovnávací opatření (affirmative action) by měla být koncipována tak, aby vyrovnávala omezené šance (chudých, nezaměstnaných, minorit atd.) a nikoli je jen finančně kompenzovala. Úhelným kamenem pro budoucnost musí být především začleňování na trh práce a příináležitost k určité pospolitosti (rodině, obci..), které také implikují jiný režim solidarity, pospolitost spojující a posilující vzájemnou prospěšnost a užitečnost. Pomoc musí být také spojena s požadavkem odpovědnosti a vlastního přičinění Proto by bylo chybou solidaritu státu primárně chápat jen jako nástroj na odškodňování a na poskytování dávek a podpor.

3) Pro solidaritu je také důležité, aby byly oživovány podporovány a chráněny takové instituce společenského života jako jsou rodiny, obce, různé komunity, charity apod., jejichž životaschopnost a aktivity rovněž vnášejí do společnosti solidaritu a generují sociální soudržnost. Příináležitost k určité pospolitosti a důraz na princip subsidiarity implikuje i určitou podobu (režim) solidarity, rozdílné od té celospolečenské.. Tím se tíha solidarity, její organizování a financování nepřenáší jenom na stát, ale i na nestátní instituce a otvírá se i široký prostor solidaritě dobrovolné. Kromě toho v těchto společenských institucích je také mnohem hlouběji zakořeněn požadavek vzájemné prospěšnosti a užitečnosti, který členy pospolitosti sbližuje, spojuje a činí je odpovědnějšími a méně závislymi na státu. V současné době stále přetrvává přílišné zaujetí pro celospolečenskou solidaritu i tam, kde to není nezbytně nutné jako např. v důchodovém pojištění, vzdor tomu, že tato etatistická koncepce solidarity je v příkrém rozporu s možnostmi veřejných financí.

4) Důležité je také upozornit i na důsledky, které s sebou nesou trendy moderní postindustriální společnosti. V našem kontextu je zřetelným návrat k ocenění významu individuální odpovědnosti, který mimo jiné znamená velké změny dotýkající se solidarity v systémech veřejného sociálního a zdravotního pojištění. Doposud tyto systémy stojí jendak na určité míře participace (a sociálním pojištění i ekvivalence), ale i na rozložení odpovědnosti na celou společnost. Tento stav zřejmě dozná změnu. Především se zpochybňuje představa, že jedinci (pojištěnci) jsou na tom úplně stejně tváří v tvář určitým typům rizik. Tak tomu samozřejmě není a tato téze se vzhledem k dostupnosti informací a dat stává zjevně nepravdivou a bude měnit stávající paradigma sociálního i zdravotního pojištění. Rizika jsou díky dostupným informacím také více individualizovaná a tam, kde jsme dříve viděli spíše smůlu či náhodu, tam lze dnes

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

odhalit předvídatelné příčiny, ve větší míře lze brát v úvahu určité predispozice, genetické faktory, osobní postoje a chování, zavinění atd. Lze s velikou pravděpodobností konstatovat, že růst znalostí rozdílů mezi pojištěnci (i riziky) podpořený růstem individuální odpovědnosti povede i ke změně nazírání na solidaritu ve veřejných pojištěních oproti současnosti. Větší možnosti řešení problémů v rámci veřejných pojištění se nabízí v intencích principu ekvivalence. Prostě doposud pojištění spíše agregovala rizika a pomocí solidarity je v určité míře přenášela i na společnost (resp. některé její segmenty). Nyní jde o jakousi „desolidarizaci“ tj., o to, že tato solidarita (tj. státem subvencovaná pojištění) může být díky informacím snížena.

5) Mechanismus, kterým stát solidaritu, na svých občanech vynucuje (ať již jde o jedince či sociální skupiny), se jim jeví jako na nich nezávislá mašinérie a proto i sama solidarita se jim jeví jako záležitost čistě mechanická, samozřejmá, jako automatický důsledek nápravy mechanismů trhu nebo projev fungování samotného sociálního státu a veskrze jim vzdálená. To podporuje vnímání solidarity jako něčeho co nemá svou „cenu“, co je automatickou extenzí efektů ekonomického vývoje (nebo něčeho imaginárního) do sociálních systémů. Ponechme stranou, že takový přístup vede k demotivaci plodí nezodpovědnost, rezignaci, pasivitu, ale zdůrazněme, že je de facto v rozporu se samotnou podstatou solidarity v obecném slova smyslu, která sama o sobě vždy vytváří určité neformální sociální sítě a která je vždy počinem resp. projevem sociálních vztahů. Mechanické chápání a vytrácení se viditelnosti sociálních vztahů solidaritu občanům vzdaluje (a vzdaluje mu i stát). „..je mnohem lepší a přirozenější pomáhat si navzájem, než spoléhat na příliš vzdálený a finančně vyčerpaný a zoufale přetížený stát“ (Keller, J. 2006) . I tato okolnost může ovlivnit míru solidarity, která je organisována a financována státem.

Závěrem lze shrnout: současný sociální systém a v něm pak zejména systém sociálního zabezpečení odráží podmínky, v nichž se rozvinul a fungoval poměrně štědrý sociální stát. Etatistický koncept solidarity z něhož se dosud vychází je příkrém rozporu v požadavky budoucí postindustriální společnosti. Potvrzuje to nejen stav veřejných financí, ale i rostoucí vliv idejí individualizmu, kdy se stále více spoléhá na jedince, jeho schopnosti, výkonnost intelekt a sociální kvality. S jí je spojena i změna představy o významu a roli solidarity a ekvivalence v sociálním systému tak i nutnost změny proporcí v nichž jsou rozdělovány prostředky solidárních fondů ve společnosti.

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

Literatura

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons
Uveďte původ – Zachovejte licenci 4.0 Mezinárodní.

